

Войціховський Андрій Васильович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін ХНУВС, доцент
УДК 341.645.5: 342.72: 351.74

Рішення Європейського суду з прав людини як критерій оцінки діяльності міліції України

Вступивши до Ради Європи і ратифікувавши 17 липня 1997 р. Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Україна долучилася до європейської системи охорони прав людини, котра включає в себе не тільки зобов'язання охороняти й дотримуватися зафіксовані в Конвенції права і свободи, але й визнання юрисдикції Європейського Суду з прав людини. Водночас це означає й те, що діяльність усіх українських органів державної влади, зокрема судових і правоохоронних органів, їхні рішення і процедури, що використовуються, не повинні суперечити положенням Конвенції, тим більш що згідно зі ст.9 Конституції України вона є невід'ємною складовою національної системи права.

Питання дотримання прав людини в діяльності ОВС України все частіше стають предметом обговорення в засобах масової інформації, в наукових колах, перебувають у центрі гострих політичних дискусій. Окремі випадки жорстокого поводження, використання доказів, отриманих за допомогою нелюдського поводження, відсутність ефективного розслідування заяв та повідомлень з цього приводу викликають значний резонанс серед населення, негативно впливають на авторитет органів внутрішніх справ, усієї вітчизняної системи правоохоронних органів.

Серйозною проблемою є недостатня поінформованість юристів про наявність і зміст європейських стандартів у галузі прав людини щодо діяльності правоохоронних органів. Незважаючи на те, що згідно ст.17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» [1] від 23 лютого 2006 р. практика

даного суду є джерелом українського права, тобто рішення суду мають застосовуватися поряд із законами та підзаконними актами України, однак практика свідчить про фактичне ігнорування працівниками правоохоронних органів вимог, що містяться в названих рішеннях. Значна кількість рішень Європейського Суду з прав людини, якими виявлені факти порушення Україною положень Європейської конвенції, у теперішній час перекладені на українську мову й оприлюднені на офіційному сайті Міністерства юстиції України, проте їх чисельність і казуїстичність вимагають наукового узагальнення й систематизації, аби вивести чіткі й зрозумілі для працівників правоохоронних органів вимоги і стандарти поведінки, яких вони мають неухильно дотримуватися при здійсненні професійної діяльності.

Означені фактори зумовлюють актуальність теми даного дослідження, його теоретичну і практичну значущість.

Слід відзначити, що певні теоретико-правові питання, пов'язані з дотриманням прав людини в діяльності ОВС України порушено в працях деяких науковців, однак цілісної, завершеної концепції щодо міжнародних стандартів забезпечення прав людини в діяльності органів внутрішніх справ, нині бракує. Деякі аспекти цієї проблематики досліджували Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, Ю. Я. Касараба, А. М. Колодій, А. Ю. Олійник, О.В.Негодченко, В.О. Січкара, І.В. Гамалій та ін. Їхні праці є методологічним підґрунтям подальшого розкриття, теоретичного уточнення розуміння сучасних міжнародних стандартів забезпечення прав людини та громадянина в діяльності органів внутрішніх справ.

Розробці загальних засад превенції жорстокого поводження в діяльності правоохоронних органів сприяли наукові дослідження, реалізовані вченими системи МВС України. Серед таких слід зазначити монографії О.А.Мартиненка та О.І.Ігнатова. Особливої уваги заслуговують соціологічні дослідження українських правозахисних груп, інститутів соціальних досліджень у галузі дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ України. Питання проблем застосування практики Європейського суду

з прав людини досліджувалися в працях Д.Третякова, Д.В.Ягунова та ін.

Незважаючи на наявність значного обсягу наукових праць і соціологічних досліджень, присвячених даній проблемі, окремі питання застосування практики Європейського суду з прав людини в діяльності ОВС України залишаються не повністю дослідженими.

Метою даної статті є дослідження практики розгляду заяв Європейським судом з прав людини стосовно діяльності ОВС України; узагальнення судових рішень та визначення вимог, що містяться у них стосовно України, обов'язкові для виконання органами внутрішніх справ; з'ясування позитивних змін у діяльності міліції у галузі захисту прав людини, зокрема в сфері протидії катуванням та жорстокого поводження.

Звичайно, викладені в статті положення можуть бути використані практично, а саме в науково-дослідницькій сфері для подальших наукових досліджень цієї проблеми, в науково-освітній сфері під час викладання навчальних дисциплін, у науково-методичній сфері з метою вдосконалення, розробки навчальних програм, підручників і навчально-методичних посібників, а також у правоохоронній діяльності.

Обов'язки правоохоронних органів України і, зокрема внутрішніх справ, в галузі забезпечення прав людини є результатом тривалого процесу становлення норм міжнародного та національного законодавства, а також не менш тривалого та дискусійного процесу їх узгодження. Якщо розглядати право кожної особи на життя та захист від катувань і жорстокого поводження, то гарантії цього права закріплені сьогодні у низці міжнародно-правових документів.

Серед усіх існуючих міжнародно-правових документів Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. є найбільш дотримуваною державами-учасниками на практиці. Це зокрема пов'язано з тим, що Європейська конвенція є юридично обов'язковою для держав, які до неї приєдналися, а рішення контрольних органів Конвенції є обов'язковими для держав-учасниць, що її підписали. Крім того, контроль за

належним забезпеченням дотримання прав людини здійснюється Європейським судом з прав людини, діяльність якого регламентується Конвенцією, Регламентом Суду та практикою розгляду заяв.

17 липня 1997 р. Україна ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [2] Тим самим Україна визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини.

Відповідно до ч.1 ст.32 Європейської конвенції, тлумачення її норм віднесено до виключної компетенції Європейського суду з прав людини. Тому прецедентна практика Суду в такому разі становить офіційне міжнародне тлумачення Європейської конвенції. [2]

З огляду на те, що практика Європейського суду з прав людини є джерелом українського права, процитуємо окремі витяги з рішень Європейського суду з прав людини, що наразі виступають для українських органів внутрішніх справ нормою внутрішнього, національного права:

«Суд нагадує, що ст.2 Європейської Конвенції, яка забезпечує право на життя, вважається одним із фундаментальних положень у Конвенції» (Velikova v. Bulgaria, 2000).

«Коли особу взяли під варту в доброму стані здоров'я, а згодом вона померла, держава зобов'язана надати вірогідне пояснення подіям, які призвели до смерті і органи влади мають бути визнаними відповідальними відповідно до ст.2 Європейської Конвенції» (Anguelova v. Bulgaria, 2002).

«Зобов'язання держав-учасниць набуває особливого виміру, коли справа стосується затриманих, оскільки затримані цілком знаходяться під контролем органів влади» (Slimani v. France, 2004).

«Коли затриманий помирає через проблеми із здоров'ям, держава повинна надати пояснення щодо причин смерті та щодо лікування, наданого цій особі до її смерті. Сам факт, що особа померла за підозрілих обставин, перебуваючи під вартою, має порушити питання, чи виконала держава свій обов'язок захистити право особи на життя» (Slimani v. France, 2004).

«На державі лежить обов'язок звітувати за будь-яке ушкодження, яке виникло під час тримання під вартою, що стає особливо нагальним, коли особа померла» (Trubnikov v. Russia, 2005).

«Як і в інших випадках, що стосується смерті під час утримання під вартою, держава зобов'язана надати задовільне й правдоподібне пояснення причин смерті» (Mojsiejew v. Poland, 2009). [3]

Узагальнюючи наведені приклади судових рішень, можна визначити, що до органів внутрішніх справ України висуваються, щонайменше, наступні 5 вимог щодо поводження з затриманими та заарештованими особами:

1. Обов'язок звітувати за будь-яке ушкодження, яке виникло під час перебування під юрисдикцією ОВС України.
2. Обов'язок надавати пояснення щодо кожного ушкодження, яке виникло під час перебування під юрисдикцією ОВС України.
3. Обов'язок надавати пояснення щодо поводження із особою під час знаходження останньої під юрисдикцією ОВС України.
4. Обов'язок надавати пояснення щодо причин смерті та щодо лікування, наданого цій особі до її смерті, якщо особа померла під час затримання.
5. Обов'язок надавати задовільне й правдоподібне пояснення причин смерті, коли особа померла під час знаходження під юрисдикцією ОВС України. [3]

Для даного дослідження важливо з'ясувати додаткові вимоги, що містяться у рішеннях Європейського суду з прав людини стосовно України, обов'язкові для виконання органами внутрішніх справ. Для формування найбільш повного переліку вимог міжнародного законодавства до дій посадових осіб ОВС України проаналізуємо надалі саме цю частину практики Європейського суду з прав людини.

Справа «Афанасьєв проти України» (2005 р.). 1 березня 2000 р. заявник був затриманий за підозрою у шахрайстві та доставлений до Київського районного відділу міліції м. Харкова. У райвідділі заявник був підданий катуванню під час допиту.

Європейський суд з прав людини нагадує, що держава відповідає за благополуччя осіб, взятих під варту, і органи влади зобов'язані їх захищати. Пам'ятаючи про обов'язок органів влади звітувати щодо ушкоджень, завданих особам, що перебувають під їхнім контролем, Суд вважає, що нездатність встановити державних службовців, винних у злочинному насильстві щодо затриманої особи, не звільняє державу від відповідальності. У цій справі Суд встановив, що заявник зазнав нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження, перебуваючи під вартою міліції, що порушує ст.3 Європейської конвенції і держава має нести за це відповідальність. [4]

Справа «Яременко проти України» (2008 р.). 27 січня 2001 р. заявник був затриманий співробітниками Харківського районного відділу внутрішніх справ м. Києва за низку злочинів, скоєних у 2001 р. Але під час затримання оперативний працівник, який розслідував вбивство 1998 р. допитав його щодо цього злочину. Під час допиту заявник піддався жорстокому поводженню, що призвело до відмови від адвоката і зізнання у вбивстві.

Європейський суд з прав людини визнав порушення ст.6 Європейської конвенції через те, крім іншого, обвинувачений був позбавлений права на захист. Суд відзначає, що не було проведено жодного спеціального медичного обстеження за скаргами заявника про погане поводження. Суд нагадує, що коли особа небезпідставно заявляє, що вона зазнала з боку поліції поганого поводження, яке порушує ст.3, це положення, якщо розглядати у сукупності з загальним обов'язком держави за ст.1 Європейської конвенції «гарантувати кожному у межах її юрисдикції права та свободи, передбачені у цій Конвенції», вимагає за змістом здійснення ефективного офіційного розслідування. Це розслідування має надавати можливість встановити та покарати відповідальних осіб. [5]

Справи «Шабельник проти України» (2009 р.). У лютому 2001 р. заявник був допитаний у Житомирській прокуратурі у якості свідка. Внаслідок залякувань заявник зізнався у скоєнні кримінального злочину.

Європейський суд з прав людини визнав, що у цьому випадку заявник був примушений свідчити проти себе під загрозою кримінальної відповідальності, а також був позбавлений права на захист. Судом були встановлені обставини, що створювали серйозну підозру про застосування до обвинувачених катувань або інших форм нелюдського поводження і мали бути розслідувані органами влади. [6, с.7-11]

Справа «Захаркін проти України» (2010 р.). 17 травня 2003 р. заявник був затриманий правоохоронцями Івано-Франківської області за підозрою у скоєнні крадіжки. Під час обшуку при ньому співробітники міліції виявили маріхуану. Після того, як заявник повідомив, що наркотики йому підкинули співробітники міліції, він був підданий катуванню. Після чергового фізичного насилля, заявник визнав себе у скоєнні злочину.

Європейський суд з прав людини визнав, що заявник отримав численні травми, які кваліфікуються як жорстоке поводження, що підпадає під дію ст.3 Європейської конвенції. За таких обставин Суд встановив, що травми були отримані заявником під час знаходження під контролем властей і держава повинна нести за це відповідальність. [3]

Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (2011 р.). 20 травня 2004 р. Нечипорук І. був затриманий співробітниками міліції Південно-Західного відділу у м. Хмельницьку. Під часу обшуку при ньому був знайдений пакет з речовиною рослинного походження (згодом експертиза встановила, що речовина не є наркотиком). Співробітники міліції запропонували заявнику зізнатися у скоєнні вбивства. Після відмови Нечипорук І. був підданий катуванню. Згодом, 21 травня 2004 р. співробітниками міліції була затримана дружина заявника Йонкало Наталія, яка була на 8-му місяці вагітна. Відмова дружини дати неправдиві свідчення проти Нечипорука І. послужило застосування до неї психологічного насилля з боку правоохоронців. Внаслідок залякувань і катувань Нечипорук І. визнав вину у скоєнні вбивства.

Європейський суд з прав людини визнав, що Нечипорук І. знаходячись під вартою у міліції піддавався катуванню, внаслідок чого отримав численні травми. Першочергові зізнання заявника, отримані під час жорстокого поводження з ним, були використані як доказ в судову розгляді. Заявнику було відмовлено в ефективному розслідуванні його скарг на катування з боку співробітників міліції. Хоча заявник був затриманий за вчинення адміністративного правопорушення, з ним поводитись як з підозрюваним у скоєнні вбивства, без процесуальних прав підозрюваного, особливо, без права на захист. Суд визнав порушення ст.ст.3, 5 і 6 Європейської конвенції, за яке держава повинна нести відповідальність. [7]

Справа «Яценко проти України» (2011 р). 18 квітня 1997 р. заявника було затримано за підозрою у вчиненні злочину та допитано працівниками УБОЗ УМВС України в Харківській області. Під час допитів заявник піддавався жорсткому поводженню з боку співробітників міліції.

Європейський суд з прав людини визнав, що у цій справі мало місце порушення процесуального аспекту ст.3 Європейської конвенції. [8]

Як можна побачити з наведених окремих рішень Європейського суду з прав людини, перед українськими органами влади та ОВС України також постають в якості обов'язкових наступні дії:

1. За скаргою потерпілого та його адвоката щодо поганого поводження повинно проводитися спеціальне медичне обстеження.

2. Під час утримання особи як адміністративно затриманої чи заарештованої посадові особи ОВС повинні утримуватися від поводження з нею як із звинувачуваною по кримінальній справі, порушуючи тим самим принципи правової визначеності та верховенства права.

3. Органи внутрішніх справ зобов'язані уникати будь-яких випадків, коли арешт особи може бути інтерпретований як привід для подолання її внутрішнього спротиву та отримання звинувачувальних свідчень.

4. Працівники ОВС України зобов'язані передбачати та запобігати тілесним ушкодженням, які може заподіяти собі затримана чи заарештована особа внаслідок її хворобливого стану.

5. Працівники ОВС України зобов'язані застосовувати силу до затриманих та заарештованих осіб, виходячи із суворого дотримання принципів необхідності та пропорційності.

6. Нездатність встановити державних службовців, винних у злочинному насильстві щодо затриманої особи, не може звільнити державу від відповідальності. Тому держава у разі небезпідставної заяви особи про жорстоке поводження з боку правоохоронців повинна провести розслідування, яке має бути: офіційним, ефективним, незалежним, доступним суспільному контролю і має надавати можливість встановити винних осіб.

Останній пункт заслуговує на особливу увагу не лише тому, що він згадується у багатьох справах проти України, але й тому, що доступ громадськості до результатів офіційних розслідувань за фактами жорстокого поводження є досить проблематичним.

Наразі практика ОВС України побудована таким чином, що навіть сам потерпілий від незаконних дій працівника міліції отримує досить стислу інформацію у випадку підтвердження такого факту.

Цілком очевидно, що така усталена хибна практика нівелює спроби громадських організацій піддати аналізу хід службової перевірки за фактами катувань та жорстокого поводження, а отже – прямо суперечить вимогам Європейського суду з прав людини щодо доступності таких процедур суспільному контролю. Саме тому збоку громадянського суспільства вбачається за необхідне поставити завдання для керівництва МВС та Генеральної прокуратури України щодо розробки процедур доступу інститутів громадського суспільства до матеріалів розслідувань.

Незважаючи на усі труднощі, протягом останніх років Україна здійснила низку вагомих кроків в напрямку підвищення стандартів захисту прав людини, зокрема в сфері протидії катуванням та жорстокому поводженню. В

першу чергу варто відмітити ратифікацію Верховною Радою України 21 липня 2006 р. Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., який зобов'язує Україну створити незалежні механізми регулярних відвідувань місць позбавлення волі; затвердження Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. Концепції реформування кримінальної юстиції України; розробку Концепції державної політики в сфері запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; внесення змін до Кримінального Кодексу України, яким передбачено покарання за катування; прийняття у 2012 р. нового Кримінально-процесуального кодексу України, розсекречення статистики ОВС щодо відповідних правопорушень з боку співробітників міліції, а також покарань, понесених посадовими особами за катування чи нелюдське поводження.

Крім того, в 2008 р. в структурі МВС було створено окреме Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності ОВС, до складу якого увійшли й активісти неурядових правозахисних організацій. [9, с.7-8] В 2011 р. створена спеціальна спостережна комісія МВС України з питань дотримання прав людини, а також запроваджено спеціальний облік випадків порушень прав людини в діяльності ОВС. [10] За підтримки Харківської правозахисної групи було започатковано спеціальний веб-сайт управління (www.umdpl.info), на якому тема протидії катуванням посідає перше місце серед найбільш актуальних. З 2009 р. Генеральна прокуратура України почала узагальнювати стан дотримання прав громадян з боку працівників ОВС щодо недопущення катувань та об'єктивного реагування на заяви та повідомлення громадян з цього приводу. [9, с.8]

Проте, незважаючи на вищезазначені позитивні зрушення, проблема катувань та жорстокого поводження в діяльності органів внутрішніх справ не знижує рівня своєї актуальності. Підтвердженням цього факту є численні рішення Європейського суду з прав людини стосовно України за ст.3

Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якими Україна була визнана порушником прав людини на свободу від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання.

Список літератури: 1. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV від 23 лютого 2006 року [електр. ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України // Електр. версія. Доступ до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>; 2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [електр. ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України // Електр. версія. Доступ до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004; 3. Мартиненко О.А. Вимоги міжнародного законодавства у національному вимірі: зобов'язання органів внутрішніх справ України у сфері запобігання порушень прав людини [електр. ресурс] // Електр. версія. Доступ до ресурсу: <http://www.umdpl.info/index.php?id=1309206467>; 4. Справа «Афанасьєва проти України» [електр. ресурс] / Офіційний сайт Міністерства юстиції України // Електр. версія. Доступ до ресурсу: <http://www.minjust.gov.ua/o/19614>; 5. Справа «Яременко проти України» [електр. ресурс] / Офіційний сайт Міністерства юстиції України // Електр. версія. Доступ до ресурсу: <http://www.minjust.gov.ua/o/19614>; 6. Дотримання прав людини в діяльності МВС / Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2009; 7. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» [електр. ресурс] / Офіційний сайт Міністерства юстиції України // Електр. версія. Доступ до ресурсу: <http://www.minjust.gov.ua/o/34535>; 8. Справа «Яценко проти України» [електр. ресурс] / Офіційний сайт Міністерства юстиції України // Електр. версія. Доступ до ресурсу: <http://www.minjust.gov.ua/o/34535>; 9. Моніторинг незаконного насильства в органах внутрішніх справ України / Під. заг. ред. Кобзина Д.О., Харківський інститут соціальних досліджень. – Харків: Права людини, 2010; 10. Міжнародні вимоги до діяльності ОВС України. Катування та жорстоке поводження в українській міліції. Підсумки

2011 року [електр. ресурс] // Електр. версія. Доступ до ресурсу: <http://umdp1.info/index.php?id=1326268711>.

Анотація

У статті досліджується практика розгляду заяв Європейським судом з прав людини стосовно діяльності органів внутрішніх справ України; дається узагальнення судових рішень та визначення вимог, що містяться у них стосовно України; з'ясовуються позитивні зміни у діяльності міліції у галузі захисту прав людини, зокрема в сфері протидії катуванням та жорстокого поводження.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, органи внутрішніх справ, права людини, катування, жорстоке поводження.

Аннотация

В статье исследуется практика рассмотрения заявлений Европейским судом по правам человека относительно деятельности органов внутренних дел Украины; дается обобщение судебных решений и определение требований, которые содержатся у них относительно Украины; выясняются позитивные изменения в деятельности милиции в отрасли защиты прав человека, в частности в сфере противодействия истязаниям и жестокого обращения.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, органы внутренних дел, права человека, истязания, жестокое обращение.

Annotation

In the article practice of consideration of statements the European court is investigated on human rights in relation to activity of organs of internal affairs of Ukraine; generalization of court decisions and determination of requirements which are contained for them in relation to Ukraine are given; positive changes turn out in activity of police in industry of defence of human rights, in particular in the field of counteraction to tortures and legal cruelty.

Keywords: the European court on human rights, organs of internal affairs, human rights, tortures, legal cruelty.